

## **Т е м а 4. Інституційні деформації економіки, їх зміст та сутність**

### **План**

1. Сутність деструкції та дисфункції інститутів.
2. Причини інституційних деформацій.
3. Інституційні аномалії, її зміст та форми. Інституційні пастки. Залежність від попереднього розвитку.
4. Види аномальної поведінки.
5. Інституційна корупція. Хабарництво як інституційний комплекс.

***Інституційна аномія*** – відсутність норм (законів) у суспільстві, які необхідні для функціонування економіки, або заперечення (неприйняття за різними обставинами) норм із боку людей, тобто останні не підпорядковують свою поведінку діючим правилам та законам. Перша сторона відображає об'єктивний аспект аномії, друга – характеризує суб'єктивний підхід. Всезагальна аномія пов'язана з тим, що поява нових інститутів відстає від об'єктивно-еволюційного розвитку суспільства. Міжсистемна аномія виникає тоді, коли суспільство переходить від однієї суспільної системи до іншої. Внутрісистемна аномія знаходить свій прояв у протиріччі індивідуально прийнятими і суспільно-необхідними нормами життєдіяльності.

***Інституційна аномія:* а) об'єктивна сторона (відсутність, нестача необхідних для розвитку суспільства інститутів); б) суб'єктивна сторона (несприйняття більшістю суб'єктів цінності існуючих інститутів)**  
**Існує: всезагальна, міжсистемна, внутрісистемна аномія.**

*Всезагальна аномія* – відставання появи нових інститутів від об'єктивно – еволюційного розвитку економіки

*Міжсистемна аномія* - виникає в умовах, коли відбувається зміна економічних систем. Це революційно-трансформаційна перебудова інституційного середовища.

*Внутрісистемна аномія* - протиріччя між індивідуально сприйнятими та суспільно-необхідними нормами життєдіяльності.

***Деформація інститутів*** – порушення впливу інститутів на суспільне життя, що призводить до руйнування тих сфер, на які ці інститути повинні впливати. Деформація може відбуватися шляхом *деструкції* інститутів, тобто порушення внутрішнього змісту інститути, що наносить шкоду суспільству; *дисфункції* інститутів, тобто інститут призводить до розладу тієї сфери життя, яку він повинен упорядкувати; *атрофії* та переродження інститутів, тобто інститути відторгаються і стають неспроможними виконувати свою функцію.

***Інституційні деструкції*** — зниження здібності інститутів по зняттю невизначеності господарської системи.

***Абсолютні інституційні деструкції*** — зниження координаційного і інтегрального потенціалу інститутів внаслідок зношеності їх якості під впливом ендогенних та екзогенних факторів.

***Відносна інституціональна деструкція*** — відставання розвитку інститутів від динаміки потреб технологій і господарської системи.

### ***Наслідки інституційних деструкцій:***

- Збільшення трансакційних витрат виправлення деструкцій;
- Зниження суспільної довіри;
- Провокують формування інституційних пасток;
- Сприяють розповсюдженню корупційних практик;
- Погіршують національні можливості економічного розвитку;
- Ризик розподілу соціуму на окремі фрагменти та підпорядкування окремих людей іншим суспільним цінностям;
- Спонукання протестних рухів та виникненню нових норм і правил.

## Види інституційних аномалій

Інституційні аномалії – порушення, деформації, недорозвиток, неправильний розвиток інститутів.

- *інституційні пустоти* – відсутність необхідних інститутів;
- *зупинка (або затримка) в розвитку* нових інститутів і способів координації поведінки. Прикладом чого може виступати особливості інституціоналізації земельної власності, що власне спровокувало тіньові форми її присвоєння;
- *неадекватність операційно-процедурних інструментів* процесам формування і функціонування нових інститутів. Така ситуація виникає щоразу, коли необхідна норма або закон приймаються без відповідних механізмів їх реалізації, прикладом чого можуть виступати процес «відмивання» грошей, який виник в результаті відсутності процедур контролю за рухом грошових коштів в банківському середовищі;

*Інституційна петля* - взаємодія між інститутами, що призводить до згасання тих процесів, які вони повинні забезпечувати;

*Деструкція інститутів* - процес руйнації інститутів, які повинні залишитися в інституційному просторі:

*Дисфункція інституту* - порушення функцій інститутів;

Недорозвиток інститутів – затримка в ефективному функціонуванні інституту;

*дісонтогенезія інститутів*, тобто індивідуальна несприйнятливість інститутів або невідповідність індивідуальних уявлень санкціонованим нормам.

*Інституційні пастки* (QWERY – ЕФЕКТИ, path dependence) - неефективна стійка норма, що виникла в минулому, але залишається в сучасних умовах



*гіпогенезія* (недорозвинення) інститутів. Такий процес відбувається при появі нових інститутів, становлення яких ще не завершено, тим самим вони не можуть повноцінно здійснюватися в уже існуючій системі норм і правил. Прикладом чого може бути недорозвинення інститутів специфікації прав власності, що призводить до їх розмивання, що породило таку патологію як рейдерство;

*гіпергенеза* (надмірне) розвиток інститутів. В цьому випадку інститути охоплюють значно більшу сферу, ніж це необхідно для нормального функціонування. Наприклад, підприємництво в економічному житті охоплює значно більшу сферу господарської життєдіяльності, ніж здатності і бажання людей, що займаються їм. Це призводить до необґрунтованого розширення «протизаконних» видів діяльності;

*неправильне застосування інститутів* внаслідок відсутності необхідних знань про їх функції. Найчастіше така аномалія виникає при трансплантації інститутів, що призводить до закріплення «інституційних пасток».

***Інституційна пастка*** – неефективна стійка норма (інститут), що виникла в попередніх умовах, де була ефективною, але в теперішніх умовах вона продовжує використовуватися при прийнятті рішення, але не сприяє суспільній вигоді. Інституційні пастки продовжують діяти в наслідок самопідтримуючих механізмів, тобто наявності ефекту блокування (lock-in effect). По Норту інституціональна пастка означає, що раніше прийняте рішення важко скасувати внаслідок значних за розміром трансакційних витрат.

***Інституціональна тератологія*** (з гр. teras – чудовисько, урод) – частина інституціональної теорії, яка вивчає причини походження, форми і механізми функціонування патологічних станів в економічній сфері життєдіяльності суспільства. Тератологія може бути підрозділена на загальну і приватну. Перша - відшукує і вивчає закони, які лежать в основі виникнення різного роду відхилення від норми. Друга – розглядає інституційні умови виникнення окремих видів аномальної поведінки (відхилень, девіацій, правопорушень, злочинів).

***Аномальна поведінка*** розглядується як вчинки, дії людей або соціальних груп, що виходять за межі суспільної толерантності, йдуть в розріз з пануючими в цьому суспільстві цінностями, носять неприязний, негативний характер і гідні осуду або покаранню.

Дослідження аномальної поведінки передбачає, по-перше, виявлення *передумови* аномальної поведінки, що виникає внаслідок протиріччя між бажаним і доступним рівнем задоволення потреб. По-друге, розкриття *економічного змісту* аномальної поведінки, що виявляється в зменшенні індивідуальних трансакційних витрат на формування і підтримку інституційно-економічного статусу порівняно із їх суспільно-необхідним рівнем. По-третє, визначення *детермінантів* (причини, факторів, акцедентів) існування аномальної поведінки в ринковій економіці, що пов'язані із внутрішнім протиріччям утворення інститутів.

**Форми аномальної поведінки** визначаються характером відхилень від нормальної поведінки. Аномальна поведінка, яка спотворює певні господарські процеси, виступає у формі **неадекватної** поведінки, як наприклад широке розповсюдження бартерних операції можна розглядати як неадекватну поведінку в умовах ринкової економіки. Аномальність, що викривлює життєдіяльність людей виступає у формі **аддиктивної** (тобто потреби задовольняються пагубними засобами, приміром алкоголізм, трудовголізм, гемблінг) та **маргінальної** (жебрацтво, здирництво, проституція) поведінки. Аномальна поведінка, яка порушує нормативно встановлений порядок (формально закріплені стосунки, як між окремими суб'єктами, так і з державними інстанціями) можна назвати **деліктною** поведінкою (від латів. delictum, правопорушення), що деформують нормативні відносини. Якщо ж аномальна поведінка руйнує соціальний організм, то вона перетворюється на деструктивну або **кримінальну** поведінку (сюди відносяться всі види економічної злочинності).

## ***Основні ознаки економічної злочинності:***

- патологічна форма аномальної поведінки;
- сфера злочинів економічної спрямованості поширюється на всі ті види економічної діяльності, які пов'язані з вартістю, її створенням, обміном, розподілом;
- в систему злочинів економічної спрямованості відносяться майнові, господарські та економічні неправомірні дії;
- пов'язана із деструктивністю (руйнуванням) | алгоритму руху вартості в напрямку формування її суспільно-значущого характеру;
- в процесі здійснення економічної злочинності складаються однакові та схожі схеми, механізми і способи здійснення злочинних діянь. Типовість злочинної поведінки означає багатократність повторення подібного роду «шаблонних» злочинів;
- основними інструментами економічної злочинності є інституційний дозволені способи, тим самим вона здійснюється під прикриттям законної економічної діяльності;

- суб'єктами економічної злочинної поведінки є особи інституційно-економічний статус яких наділяє їх владою над рухом вартості. Ці суб'єкти мають особливий соціальний статус, що забезпечує їм високий кредит довіри з боку суспільства;
- злочинна поведінка суб'єктів економічної злочинності здійснюється ненасильницькими методами без персоніфікації жертв;
- основним мотивом економічної злочинності є користь (надегоїстичний інтерес);
- способами привласнення економічних благ стають обман, зловживання економічною владою і довірою з метою незаконного отримання доходу, привласнення грошових і матеріальних цінностей і ін. За даною ознакою, не враховуються злочини, що відносяться до кримінального бізнесу антисоціальної спрямованості, — наркобізнес, проституція, порнобізнес, азартні ігри і т. д. Останні мають бути віднесені до особливого розділу – злочину проти основ національної безпеки.



## Основні групи економічної злочинності відповідно до об'єкту і сфери посягання.

- Фінансові злочини.
- Злочини, що роблять замах на правила конкуренції.
- Злочини, що роблять замах на права споживачів.
- Злочини, що роблять замах на порядок|лад| державного регулювання економіки.
- Комп'ютерні злочини.
- Злочини, що пов'язані з незаконною експлуатацією природного середовища|.

**Корупція** – соціальний інститут, елемент системи управління, тісно взаємопов'язаний з іншими соціальними інститутами. Корупція розглядається як: – форма економічної поведінки, яка обирається із наявного (доступного) набору альтернатив; – будь-які дії індивіда, державної установи, приватної компанії, які порушують закон або підривають довіру до нього з метою отримання прибутку або іншої вигоди; – використання службового становища та суспільних фондів для підвищення особистого добробуту і добробуту своєї сім'ї та близьких родичів. Термін «корупція» походить від латинського «corruptio» – здійснювати підкуп будь-кого грошима або іншими матеріальними благами. Є багато визначень корупції. Можливо, найбільш коротке і точне з них: «зловживання публічною владою ради особистої вигоди» (Joseph Senturia). П

**Форми прояву корупції:** хабарництво, непотизм (кумівство), фаворитизм, протекціонізм, лобізм, вимагання, надання пільгових кредитів, замовлень, знаменитий «блат» (використання особистих контактів для отримання доступу до суспільних ресурсів, надання різноманітних послуг родичам, друзям, знайомим) та ін.

**Інституціоналізація корупції** означає процес становлення соціальних практик регулярними і довгостроковими. Інституційні функції: спрощення адміністративних зв'язків, прискорення і спрощення прийняття управлінських рішень, сприяння економічному розвитку шляхом спрощення бюрократичних бар'єрів, та ін.); наявність певних суб'єктів корупційних відносин (патрон – клієнт); розподіл соціальних ролей (хабародавач – хабароотримувач, посередник); наявність певних правил гри, норм, які відомі суб'єктам корупційної діяльності; встановлена і відома зацікавленим особам такса послуг

В межах інституціонального підходу корупція досліджується як взаємодія людей у соціальному середовищі, в зв'язку з чим основними факторами, що стримують корупцію, є: – ідеологія; – професійна етика; – корпоративна культура; – сімейні традиції; – релігія; – соціальні норми.

**Інституціоналізація корупції в Україні характеризується такими ознаками: 1) Значними масштабами тіньової економіки і корупції. 2) Перетворенням корупції у звичний вид діяльності. 3) Корупційна діяльність почала набувати стійких організаційних форм. Вона перестала бути епізодичною поведінкою окремих нечесних функціонерів та упорядкувалася. 4) Корупція має складну розгалужену структуру, куди втягнуті групи людей, які знаходяться на різних рівнях системи управління. Причини інституціоналізації корупції полягають в особливостях проведених в Україні економічних перетворень (наприклад, приватизація).**

З початку розвитку ринкових відносин розвиток інституційних корупційних відносин в Україні пройшов такі чотири етапи, які визначаються змінами відносин між бюрократією і бізнесом:

- 1) перша половина 1990-х рр. – ділова корупція у формі епізодичних хабарів підприємців чиновникам (насамперед за «допомогу» у приватизації) стає обов'язковим елементом бізнесдіяльності;
- 2) друга половина 1990-х рр. – формування системи регулярних «відкатів» (хабарів у формі процентів від контрактів і угод) і стійких зв'язків між політиками й олігархічним бізнесом;
- 3) перша половина 2000-х рр. – в умовах посилення адміністративного ресурсу відбувається перехід від «скупки держави» до «скупки бізнесу»;
- 4) друга половина 2000-х рр. – паралельне посилення інституційної корупції та формування офіційної антикорупційної стратегії.

**Нелегальна економіка (тіньова)** – це сфера економічної діяльності, яка здійснюється поза рамок закону та правових норм. Ця господарська діяльність розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податків, збільшуючи власні прибутки. Існує три сектори: неофіційна економіка – легальні види економічної діяльності, які не враховуються офіційною статистикою, не включаються у валовий національний продукт країни, суб'єкти якої не реєструються в державних органах та не сплачують податки; фіктивна економіка - результати, що не потрапляють в офіційні результати (крадіжки, спекуляція, хабарі, шахрайства, пов'язані з одержанням і передачею грошей) кримінальна (чорна) – види діяльності, які заборонені законом (наркоторгівля, торгівля зброєю, проституція).